



DÂRÜ'L-FÜNÛNDAN ÜNİVERSİTEYE TÜRK YÜKSEKÖĞRETİMİNDE ZİHNİYET DÖNÜŞÜMÜ

Dr. Selcen ÖZKAN*

ÖZ

Tarihî süreç içinde kurulan Hun, Göktürk ve Uygurların yanı sıra İslamî dönemdeki Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Altınordu, Timurular ile Osmanlılara kadar uzanan çizgide Türk devletlerinin pek çoğunda eğitim ve öğretime yönelik sistemli ve bilinçli bir yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Selçuklu Devleti zamanında kurulan Nizamü'l-mülk medreseleri ile Anadolu Selçuklularının dönemindeki Konya, Kayseri ve Sivas'ta açılan medreseler, gerek devrindeki bilimsel çalışmalarıyla gerekse mezunları ile yaygın bir şöhrete ulaşmıştır. Osmanlı döneminde ise I. Orhan döneminde ilk defa İznik Medresesiyle başlayan başarılı yükseköğretim kurumları tesis etme anlayışı, Fatih ve Süleymaniye Medreseleriyle zirveye ulaşmıştır. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde medreselerde yaşanan gelişmeler dikkate değerdir. Darü't-tıbb adını alan Darü's-şifa Medresesi ve Darü'l-hadisle birlikte, matematiğin öğretilmesi için dört yeni medrese daha kurulması, Osmanlı Devletinde bilime ve dolayısıyla da eğitime verilen önemin en açık göstergeleri olarak kabul edilebilir. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren, medreselerde pozitif bilimler ihmal edilmiş, öğretim programları tamamen kendisini tekrar eden dinî bir nitelik kazanmıştır. Geleneksel medrese sisteminden kopuşun ilk belirtisi sayılan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun 1773 yılında kurulmuş ve burası yükseköğretim sisteminin değişiminde önemli bir kırılma noktası olarak kabul edilmiştir. XIX. yüzyılda ciddi olarak hissedilen fikri dönüşüm arzusu, Osmanlı Devletinde de bir arayışa neden olsa da, uzun süren savaşlar, isyanlar, toprak kayıpları, ekonomik çöküş gibi sebepler yüzünden Batılı ülkelerdeki gibi bir üniversiteleşmeden söz etmek mümkün görünmemektedir. Daha sonra Darü'l-fünûnun kurulması kararlaştırılmış, fakat bu hedef planlanan tarihten on yedi yıl sonra 1863 yılında, gerçekleştirilebilmiştir. Ancak, 1865 yılında çıkan yangında Darü'l-fünûnun binasının yanarak ortadan kalkması, eğitime ara verilmesine sebep olmuş, yeniden öğrenim hizmetine devam edilebilmesi için 1870 yılını beklemek gerekmiştir. Darü'l-fünûn, fiziki yapı, öğretim program ve elemanları ve öğrenci profili ile hepsinden önemlisi uygulama fikri ve bilimsel üretim bakımından henüz Batılı ülkelerle yarışabilecek durumda değildir. 1915 yılında sistemin yapısına dahil edilen yabancı öğretim elemanlarından sonra yaşanan diğer bir önemli gelişme de 1920 yılında "araştırma enstitüleri"nin kurulması olmuştur. Bu ikili yapı Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu makalede, tarihi gelişim çizgisi içinde Türk Yükseköğretim Kurumları dönemlere ayrılarak incelenmiş, olumlu ve olumsuz yönler, başarılar ve başarısızlıklar objektif bir bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Burada temel olarak, eski ile yeni öğretim kurumlarının bilimsel zihniyet farkı yaratıp yaratmadıkları irdelenmiştir. Dârü'l-fünûndan üniversiteye uzanan gelişim çizgisi içinde bir "zihniyet devrimi" yaşanmış mıdır? sorusu çalışmanın temel hareket noktasını ifade etmektedir. Bu çalışmada, Dünyada üniversitelerin kuruluşu ve yaşanan gelişmeler kapsam dışında tutulmuş; sadece Türkiye'yi ilgilendiren gelişmeler karşılaştırmalı analize imkan verecek ölçüde yer almıştır. İlk bölümde Cumhuriyet dönemi öncesinde yaşanan gelişmeler ele alınmış, ikinci bölümde ise 1933 yılındaki üniversite reformu değerlendirilmiş ve kısmen günümüzdeki yüksek öğretim kurumlarının yapısı irdelenmiştir.

Keywords: Üniversite, Zihniyet Dönüşümü, Darulfunun

* selcenozkan24@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0001-9638-9724

MENTAL CONVERSION IN TURKISH HIGHER EDUCATION FROM DÂRÛ'L-FÜNÛN TO UNIVERSITY

ABSTRACT

It is possible to talk about a systematic and conscious approach to education and training in many Turkish states in line with the Huns, Gokturk and Uighurs who were established in the historical period, as well as the Karahans, Ghaznavids, Seljuks, Altınordu, Timurids and Ottomans in the Islamic period. In the period of Seljuk State Nizam-ül Mülk madrasahs and in the period of Anatolian Seljuks, Konya, Kayseri and Sivas madrasahs with their scientific studies and graduates in their periods have reached a widespread reputation. During the Ottoman period, the conception of establishing successful higher education institutions, which started with Iznik Madrasah for the first time in the period of Orhan I, reached the peak with the Fatih and Süleymaniye Madrasahs. Especially the developments in madrasahs during the reign of Suleiman the Magnificent is noteworthy. The establishment of four new madrasahs for the teaching of mathematics, together with the Darül-şifa Madrasah, which take the name of Darül-tıp, and the Darül-hadith can be regarded as the most obvious indicators of the importance given to science and thus education in the Ottoman Empire. However, after XVI. century, the positive sciences were neglected in madrasahs, and the educational programs gained a religious character that replicated itself completely. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, which was founded in 1773 as the first sign of the break from the traditional madrasah system, is an important breaking point in the change of the higher education system. Although the desire of idea transformation felt seriously in the 19th century may have led to a quest in the Ottoman Empire, it is not possible to talk about a university like Western countries because of long-term wars, riots, land losses, and economic collapse. It was then decided to establish Darül-fünûn, but in 1863, seventeen years after the planned date, this target could be realized. However, because of the fire in the year 1865, the building of the Darül-fünûn disappeared and it caused a break in education, it was necessary to wait for the year 1870 to continue education. Darül-fünûn is not in a position to compete with Western countries in terms of physical structure, teaching programs and staff and student profile and above all in terms of application idea and scientific production. Another important development that took place after the foreign lecturers included in the structure of the system in 1915 was the establishment of 19 research institutes in 1920. This dual structure continued until the Republican period.

In this article, Turkish Higher Education Institutions have been examined by taking into consideration the historical development line, positive and negative aspects, successes and failures have been tried to be put forward with an objective perspective. Here, it is examined whether the old and new educational institutions create a scientific mentality difference. The basic starting point of the study is to examine whether there has been "a mentality revolution" within the development line extending from Darül-fünun to the university. The establishment of universities and developments in the world are excluded, developments only concerning Turkey took part in the study to the extent that they allow comparative analysis. The developments in the pre-Republican period have been discussed in the first part, and in the second part the university reform in 1933 has been evaluated and the structure of today's higher education institutions has been examined.

Keywords: Universty, Mental Conversion, Darulfunun

Türklerde Yükseköğretim Kurumlarının Tarihi Gelişimi:

Türkiye'de yükseköğretim, lise ve dengi okullardan sonra en az iki yıllık ön lisans olmak üzere her türlü yüksek dereceli öğrenim veren kurumların tamamını ifade eder. Devletlerin eğitim anlayışı, yapısı ve uygulamaları ile sürdürülebilirliği (bekası)

arasında doğrudan bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Tarih boyunca farklı dini kültür çevrelerine mensup değişik coğrafyalarda kurulan Türk devletlerinin vatandaşlarının sosyal, ekonomik, askeri, bilimsel ve teknolojik gelişimi için komşularıyla yarışabilecek ölçüde eğitim politikaları ve uygulamaları olduğu anlaşılmaktadır. Fransızcanın eski Latin, Roman Galya ve Frank dillerinden X. yüzyıllarda başlayan ve ancak XIV. yüzyılda analitik bir dil haline gelebildiği (Bilge, 2014: 19-40), İngilizcenin XIV. yüzyılda, Almancanın ise XVIII. yüzyılda yazı dili olduğu bilinmektedir. Oysa Türkçenin VIII. yüzyılın başında İkinci Göktürk Kağanlığı döneminden kalan yazıtlardan kökeni çok daha eski çağlara giden son derece gelişmiş, işlek ve bir yazı diline ve Runik harfli bir alfabeyle sahip olduğu görülmektedir (Ercilasun, 2016:405-406). Şüphesiz bu yazı dilinin öğretildiği eğitim kurumlarının da olması gerekmektedir. Nitekim Orhon Yazıtlarında devletin kötü yönetildiği dönemi anlatırken geçen “Bilgisiz Kagan olurmuş erinç(Bilgisiz kaganlar tahta oturmuş)” söz grubu henüz VIII yüzyılda bilgiye ve eğitime ne kadar önem verildiğini göstermektedir(Ercilasun, 2016: 508). Göktürklerden sonra Uygurlar önce bugünkü Moğolistan daha sonra da Doğu Türkistan sahasında hâkimiyet kumuşlar; Sengim, Bulayık, Üçturpan, Beşbalık, Karahoço, Binbuda Mağaraları, Bezeklik gibi Budist ve Maniheist tapınaklarını birer okul haline getirmişlerdir. On sekiz harfli Uygur alfabesiyle din, hukuk, ticaret ve edebiyata dair yüzlerce eser bırakmışlar ve tahta kalıplarla hazırladıkları ilk matbaa tecrübesiyle de “bitik(yazı/kitap)”lerin halka ulaşmasını sağlamışlardır (Tekin, 1976: 14).

Karahanlılar Devleti döneminde IX. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlayan Türklerin kurdukları Kaşgar ile Buhara medreseleri X. yüzyıldan XII. yüzyılın sonuna kadar parlak bir dönem geçirmiştir (Hunkan, 2011:103). Türk devletlerinde bilim, fikir, sanat ve edebiyat alanında da önemli izler bırakan şahsiyetler yetiştirmiştir. Türkçenin en eski ansiklopedik sözlüğü Divanü Lugati't-Türk(1074-1077)'ün yazarı Mahmut Kaşgarlıdır. Bugün Kırgızistan'ın sınırları içinde olan Balasagun'da doğan Yusuf, ünlü eseri Kutadgu Bilig'i(1069-1071) Kaşgar'da Tavgaç Ulug Bugra Kara Han'a sunmuş ve ondan Has Hacıplık unvanını almıştır (Arat, 1974: VII-IX). Medrese sözünün ihtisas okulu veya yüksekokul anlamında X. yüzyılda yaygın olarak ilk defa Maverâünnehir, Horasan-Çayardı bölgesinde kullanıldığı belirtilmektedir (Sayılı, 1990: 8). Gazneliler Devletinde Sultan Mahmut'un hükümdar sülalesinden kişiler ile üst düzey yöneticilerinin Gazne, Nişabur, Belh gibi şehirlerde medresler kurdukları mali bakımdan vakıflarla sözü geçen medreselere kaynak sağladıkları kaydedilmiştir (Çevik, 2016: 275).

Aristo'dan sonra “muallim-i sani(ikinci öğretmen)” olarak bilinen İbni Uzluk Tarhan Farabi(870 Farab “Otrar”-950) Mantık Felsefe, Fizik Kimya, Astronomi, din, tasavvuf, dil, edebiyat ve musiki dâhil olmak üzere pek çok alanda kalıcı eser vermiştir(Esin, 1990:38-41). Farabi, 39 ciltlik “Bilimler Ansiklopedisi”ni kaleme almış, T. Hobbes ve C. Darwin'den çok önce varlık teorisinin temelini atmıştır. Kanun ve rebabı onun icat ettiği, akord ve intervaller nazariyesini kurduğu kaynaklarda ifade edilmektedir (Aydın, 2003: 1006). Bu yüzyılın şöhretli simalarından biri de Batıların adını “Avicenna” şeklinde kaydettikleri İbni Sînâ'dır. Batı Türkistan'da, 980 yılında Buhara/Afşan'da doğmuş olan Ebu Ali el-Hüseyin b. Abdullah b. Sînâ (İbni Sînâ) Samanoğulları hâkimiyetinde çocukluk ve gençlik yıllarını geçirerek saraya girmiş,

hükümdarı tedavi etmiş, Selçuklular ve Gazneliler döneminde daha çok İran'da Kâkûyî emiri Alâüddeve'nin yanında bulunmuştur (Bolay.1988:84). İbni Sînâ'nın kuvvet, boşluk, ışık ve yerçekimi hakkında yaptığı araştırmalar bilim çevrelerinde büyük yankı uyandırmıştır. Hastalıkları, mikropların meydana getirdiğini ilk defa tespit eden İbni Sînâ'dır. Onun fizyoloji, koruyucu hekimlik, farmakoloji (ilaç bilimi) ve tedavi usullerini içeren *El Kanun Fi't-Tıp* adlı hacimli kitabı XII. yüzyılda Latinceye çevrilmiş ve pek çok üniversitede kaynak ders kitabı olarak okutulmuştur(Ünver, 1955: 56). Örneğin *El Kanun Fi't-Tıp*, Fransa'da Montpellier-Louvain Üniversitesinde tıp sahasında XVII. yüzyıla kadar temel kaynaklar arasında gösterilmiştir. İbni Sina 1037 Hemedan'da vefat etmiştir(Özden, 2003:1016). Bilim tarihinde X. ve XI. yüzyılda önemli buluşlarıyla adından söz ettiren ve insanlığa hizmet etmiş iki bilim adamı Harezmi ile Biruni'yi de anmak gerekmektedir. Matematik ve astronomi alanında değerli çalışmalar yapan ve sıfırı ilk defa bulan Harezmi 780 yılında Harezmi'de doğmuş, 850 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Algoritmalar ile güneş ve ay tutulmalarıyla ilgili bilgiler ona aittir (Saidan, 1990: 309-317). 995 yılında Kas'ta doğan Beyruni de Harezmi Türklerindedir. Yeryüzünün çapını 6.324.066 km. şeklinde gerçeğe yakın olarak hesaplamış, Dünyanın yuvarlak olduğunu XI. yüzyılda tespit etmiştir. Güneşin ve gezegenlerin deklinasyonlarını (eğimlerini) rasat çalışmalarıyla ortaya koymuştur(Lorch, 1990: 303-309).

Selçuklular Döneminde Yükseköğretim:

Selçuklu Türklerinin Batı Türkistan İran, Irak, Suriye ve daha sonra Anadolu'ya hakim oldukları X. ve XI yüzyıl bilim tarihi bakımından Müslüman-Türk aydınlanmasının zirvede olduğu yüzyıllardır. Bu dönemde, Selçuklular da Türk-İslam kurumu olarak medrese geleneğini devam ettirmişlerdir. Bu amaçla ilk resmi medrese 1040 yılında Nişabur'da Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey tarafından yaptırılmıştır (Kırpık vd, 2014: 56). Alparslan ile oğlu Melikşah'ın tahtta bulunduğu dönemde vezirlik vazifesinde bulunan Nizâmü'l-mülk'ün adına atfen Nizamiye Medreseleri diye anılan söz konusu medreseler çağının en önemli öğretim kurumları olarak bilinmektedir (Köymen, 1992: 350). Nizamiye medreseleri Bağdat, İsfahan, Taberistan Amur, Basra, Belh, Cizre, Hargird Haf, Merv, Musul, Herat, Rey, Zahir, Haruniye gibi Selçuklu coğrafyasındaki on dört önemli şehirde kurulmuş ve faaliyette bulunmuşlardır(Kırpık vd, 2014: 56). Nizamiye medreseleri içinde öğretim elemanı ve öğrenci profili ile müfredatı bakımından en seçkinin 1068 yılında Bağdat'ta açılan medrese olduğu kaydedilmektedir (Akyüz, 1997:39). Medresede verilen eğitimin amaçlarını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Din görevlisi yetiştirmek,
2. Oğuz boylarının eski inançlarını terk ederek benimseyip kabul ettikleri İslamiyeti öğrenmelerini pekiştirmelerini sağlamak.
3. Yoksul ve yetenekli gençleri okutup topluma kazandırmak,
4. Genişleyen Selçuklu Devletinin yönetimi için memur yetiştirmek,
5. Devlet adamı yetiştirmek,
6. Bilginlerin devlete bağlı bireyler olarak çalışmasını sağlamak ve gizli hareketlere katılmalarını önlemek (Akyüz, 1997:39).

Anadolu Selçuklularında Batı Türkistan ve Horasan'dan akan Oğuz Türklerinin yeni yurtta tutunma ve iskan çabaları ile uzun süren Haçlı seferlerine karşı koyma mücadelesi ve Cengizlilerin istilası medreselerin açılması ve öğretimi ile ilgili faaliyetlerin biraz tavsamasına sebep olmuştur. Buna rağmen Anadolu Selçuklular ve Beylikler döneminde Konya, Kayseri, Kırşehir, Tokat, Amasya, Sivas Divriği, Urfa, Diyarbakır, Gaziantep'te açılan medreseler, şifahane ve gözlemevleri de eğitim sağlık ve bilim alanında önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Selçuklu medreselerinde öğretim dili genellikle Arapça olmuştur(Kahya, 1990: 820-851).

Osmanlı Devletinde Yükseköğretim

Bir uç beyliği olarak kuruluşundan sonra Osmanlı Devletinde ilk medrese fetih ve iskan politikaları sebebiyle ancak Orhan Bey zamanında 1331 yılında İznik'te açılabilmiş ve müderrisliğine Mevlana Davud el- Kayserî getirilmiştir. Davud Kayseri ve ölümünden sonra göreve gelen müderrisler, daha çok felsefe ve hukuk alanında eser vermişlerdir. Ahmed-i Daî'nin Nasreddin Tusî'den yaptığı astronomi çevirisinde, ilk defa Türkçe terminolojiye yer vermesi Türkçenin bilim dili olması bakımından önemlidir. Yine Timur hareketinden sonra Semerkand'a gidip yerleşen Bursalı Kadızade-i Rumi'nin astronomi alanında kalıcı çalışmaları dikkate değer niteliktedir (İhsanoğlu-Kaçar, 2002: 279-280).

Fatih Sultan Mehmet, Kanunnamesinde medreselere de yer vererek bu kurumların akademik personelinin seçim, atanma ve maaş gibi hak ve sorumluluklarının belirlenmesinin yanı sıra, ders müfredatlarına kadar pek çok ayrıntıyı kurala bağlayan ilk hükümdardır. Onun döneminde medreselerde nakli şer'i ilimden akli (fenni/scientific) ilimlere yönelik söz konusudur. Fatih Sultan Mehmet, Sahn-ı Saman medreselerini birer ihtisas medreseleri haline getirmiş ve bunlara öğrenci yetiştiren orta dereceli okul seviyesinde sekiz ayrı "Tetime Medreseleri" açmıştır (Ünver, 2002: 377-390). Bunu, daha sonraki yüzyıllarda *telvih*, *dahil* ve *musıla* medreseleri izlemektedir ki, bu kurumlar bugünkü ortaöğretim kurumlarının fonksiyonlarını icra etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise, Süleymaniye külliyesi camiden medreseye, kütüphaneden şifahaneye kadar birçok sosyal donatının içinde yer aldığı kampüs hüviyetindedir. İleride Darü't-tıbb adını alacak olan Darü's-şifa Medresesi ve Darü'l-hadisle birlikte, matematiğin öğretilmesi için dört yeni medrese daha kurulması, Osmanlı Devletinde bilime ve dolayısıyla da eğitime verilen önemin en açık göstergeleri olarak kabul edilebilir (Hızlı, 2002 :799). Darü't-tıbb veya Darü's-şifa Medresesi'nde tıp fakültesi; darü'l-kurra da ise dini bilimler öğretimini gerçekleştirilmekteydi. Darü'l-hadis ise dini hukuk ve teoloji konusunda en yetkin eğitim kurumu idi(Akyüz, 1997:63). Osmanlı Devletinde Sahn-ı Saman gibi yüksek dereceli medreseler, döneminin üniversiteleri olarak nitelendirilebilir.

Osmanlı Devletinde medreselerde ilk aşamada, okuma yazma ve temel din bilgileri öğretilmekteydi. Medreselerin bir diğer önemli işlevi, ilmiye sınıfını meydana getiren üst düzey devlet adamlarının ve diğer kamu görevlilerinin yetişmesini sağlamasıdır. Ancak, yönetici kadrosunu oluşturan kamu görevlileri saray içindeki Enderun'dan yetişmiştir (Baltacı, 2002: 837).

Osmanlı Devletinde ordu, maliye ve devlet idaresindeki bozulma, giderek medreselerin de işlevini kaybetmesine sebep olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren bilime

verilen önemin azaldığı, medrese kurumunun çözülme sürecine girdiği bazı 'kurul'lar oluşturularak Fatih dönemindeki sisteme geri dönülmek istenilmiş olsa da, başarıya ulaşamadığını görülmektedir. Medreselerdeki öğretim programlarında felsefe, astronomi, coğrafya, matematik aklı (fenni) bilimlerin yerini sadece dini ve şeri derslerin alması tekrara düşülmesine yol açmıştır (Unan, 2002: 816). Padişah III. Murad döneminde sadrazam Sokullu Mehmet Paşa ve tarihçi Hoca Sadettin Efendi'nin teşvik ve uygun görüşüyle Takîyüddîn Efendi İstanbul Tophane sırtlarında 841'i Türkçe, 1337 eserden oluşan kütüphanesi de bulunan donanımlı ve gelişmiş bir gözlemevi(rasathane) kurmuştur. Takîyüddîn Efendi, sinus, kosinus, tanjant ve kotanjantın tanımlarını vermiş, ispatlarını sergilemiş ve cetvellerini hazırlamıştır. Ekliptik ile ekvator arasındaki 23° 27'lik açıyı, 1 dakika 40 saniye farkla 23° 28' 40" şeklinde bularak o tarihte ilk kez gerçeğe en yakın ve doğru dereceyi hesaplamıştır (Unat, 2003, s. 80-97). Ancak Şeyhü'l-islam Kadızade Ahmet Şemseddin'in padişahı "geçmişte göklerin sırrını açıklamaya çalışan toplumların mahv olduğunu" ileri sürerek Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'ya 1580 yılında top atışıyla yıktırmıştır (Unat, 2002: 277-288). "Mülâzemet" olarak bilinen medreselerdeki akademik derece almak zamanla rüşvet, hatır-gönülle yapılır hale gelmiştir(Kırpık vd, 2003: 142).

XVIII. ve XIV. yüzyılda yaşanan gelişmeler, önceki dönemlerden farklı bir görünüm sergilemektedir. III Ahmet döneminde matbaanın 1773 yılında girişiyle eğitim hayatındaki değişme de yavaş olmakla birlikte bir ivme kazanmıştır(Akyüz, 2002: 117). Geleneksel medrese sisteminden kopuşun ilk belirtisi olan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun,1773 yılında kurulmuş olup yükseköğretim sisteminin değişiminde önemli bir kırılma noktasıdır (Gürüz, 2003: 295). Bu değişim, ne yazık ki, Batıdaki kurumların hiç bir değişikliğe tabi tutulmaksızın Türk eğitim sistemine aktarılması biçiminde gerçekleşmiştir. Ayrıca, 1795 yılında III. Selim tarafından çıkarılan Kanunname, öğretim elemanlarının tam zamanlı çalışma, atanma, akademik kariyer basamaklarında sınav ve yayın esasına parmak basması bakımından Türk Yükseköğretim tarihinde, Fatih ve Kanuni Sultan Süleyman kanunnamelerinden sonra, mevzuattaki üçüncü önemli belgedir (Özcan, 2002:1121). Bu gelişmeyi 1795 yılında yine III. Selim tarafından kurulan Mühendishane-i Berrî-i Hümayun izlemiştir. Bu iki okul, önce 1909 yılında Mühendis Mekteb-i Alisi olarak birleştirilmiş, daha sonra 1944 yılında İstanbul Teknik Üniversite'sine dönüştürülmüştür (Gürüz, 2003: 295).

Dârü'l-fünûn'un Kuruluşu:

Osmanlı Devleti döneminde üniversite düzeyinde eğitim veren medrese dışında bir eğitim kurumu ihdas edilmesi fikri ilk defa Abdülmecit zamanında öne sürülmüştür. 1845 yılında Meclis-i Muvakkat-ı Maarif (Geçici Eğitim Meclisi) tarafından düzenlenen eğitim programında kelime anlamı "fenler kapısı" olan Dârü'l-fünûn konusu yer almıştır(Kırpık, 2014: 184-185). Bu kurumun hizmete açılması için bina, öğretmen, öğrenci ve kitap olmak üzere dört temel unsurun sağlanması gerekli ve yeterli görülmüştür. Dârü'l-fünûn binası İtalyan Mimar Fossati tarafından 1846 yılında inşa

edilmeye başlanmıştır¹. 21 Temmuz 1946'da yayımlanan resmi bildiri, kurulması hedeflenen Dârü'l-fünûn hakkında verilen bilgiler şöyledir:

"1. Osmanlı bürokrasisinde vazife almak emelinde olanlar, ilim ve fenleri Dârü'l-fünûn'da öğreneceklerdir.

2. Dârü'l-fünûn, ortaöğretimin (rüştiyeler) üzerine üçüncü bir eğitim-öğretim kademesi olarak düzenlenecektir.

3. Dârü'l-fünûn'da her nevi ilim ve fen öğretilip-öğrenilecektir. Burada "ikmal-i kemalat-ı insaniye" için bütün ilim ve fenler okutulacaktır (Unat, 1964: 90-91).

Dârü'l-fünûnda ders verecek öğretim üyelerinin yetiştirilmesi amacıyla Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Encümen-i Daniş kurularak okutulacak dersler ile kitapların seçilmesi ve bunların tercüme edilmesi hedeflenmiştir. 1849 yılında ise; Dârü'l-fünûnda eğitimini sürdürebilecek düzeyde öğrenci yetiştirmek amacıyla lise seviyesinde Dârü'l-maârif kurulmuştur (Kırpık, 2014: 186-187).

Tanzimat'la 1839'da başlayan Batılılaşma hareketiyle hedeflenen siyasi, iktisadi ve askeri alanda köklü değişimlere ulaşılması ancak eğitim-öğretimdeki çağdaş ve akılcı reformlarla mümkün olabilirdi. Bu amaçla öğretmen yetiştirmek üzere İstanbul Çapa'da 16 Mart 1848'de *Dârü'l-Muallimîn-i Rüştiye* açılmıştır (Öztürk, 1998: 150-154). Daha sonra 1858 yılında kızlar için ilk iptidaiye (ilkokul) ve rüştiye (ortaokul) mektepleri, kurulur. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnamesiyle de bu okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak maksadıyla bir kız öğretmen okulunun açılması öngörülmüş ve sözü geçen okul 26 Nisan 1870'te Dârü'l-Muallimât adıyla, İstanbul'da Sultanahmet semtinde bir konakta öğrenime başlamıştır (Demirel, 2012: 517).

Dârü'l-Muallimîn zaman içinde, ilk, orta ve liselere öğretmen yetiştiren kısımları da içine alan "Dârü'l-Muallimîn-i Âliye" adlı kuruma dönüşmüş, 1891 yılında 'Âli' kısmı bugünkü lise düzeyindeki okullar olan idadilere öğretmen yetiştiren bir yüksek okul haline getirilmiştir. 1924 yılında Yüksek Muallim Mektebi adını alan bu okulun 16 Ağustos 1934 tarihinde kuruluşunun onuncu yılı dolayısıyla adı Yüksek Öğretmen Okulu olarak değiştirilmiştir. Ancak, okul uzun süre eski adıyla anılmıştır (Akyüz, 2004: 15-25).

Tüm bu düzenlemeler gerçekleştirilirken, serbest halde öğretime geçiş konferanslarla karara bağlanmıştır. Bu konferansların ilki, 12 Ocak 1863'te Derviş Paşa tarafından verilen fizik dersiyle başlamış; Hekimbaşı Salih Efendi'nin verdiği biyoloji dersiyle ve diğer pek çok hocanın verdikleri muhtelif derslerle devam etmiştir. 1864 yılından itibaren sözkonusu çalışmalar, Divanyolu'nda kiralanmış bir konakta sürdürülmüştür. 1865 yılında Avrupa'dan teknik edevat, laboratuvar gereçleri ve kitaplar getirilmiş, ancak, çalışmaların yürütüldüğü konağın çıkan yangınla yok olması yüzünden çalışmalar tamamlanamamıştır (Akyüz, 1997: 147).

Dârü'l-fünûn-u Osmani:

1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanan ve 198 maddeden oluşan Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle yangın yüzünden kesintiye uğrayan çalışmalara devam edilmiştir. Bu

¹ Yapımı bir hayli süren bu bina tamamlandıktan sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanı olarak hizmet vermiştir.

nizamnamenin 79. Maddesi belirtildiği üzere, Dârü'l-fünûn-u Osmani adıyla kurulacak olan yükseköğretim kurumu, üç fakülteden meydana gelecektir. Bunlar, hikmet-i edebiyat, ilm-i hukuk ve ulum-i tabiyye ve riyaziyye'dir. Dârü'l-fünûnunu yönetmek üzere nazır unvanlı bir emin, fakültelerin başında müdür yani dekan atanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Dârü'l-fünûn'un kuruluşuna, organlarına, programlarının ana çizgilerine, öğretim üye ve yardımcılarının hak ve görevleriyle, tayin ve terfi şartlarına, öğrencilerin kayıt işlerinden başlayarak, derslere devamın kontrolünün sıkı tutulması gerekliliği dahil olmak üzere, doktora imtihanlarına kadar tüm esaslar ve ilkeler tespit edilmiştir. Dârü'l-fünûn-u Osmani'nin öğrenim süresi üç yıldır. Türkçenin eğitim dili olarak benimsenmesi amaçlanmıştır. Öğrencilerden disiplin hükümlerine uymayanların alacakları cezalar tüzükte kaydedilmiş; öğrenim harcı çeyrek Osmanlı altını olarak belirlenmiştir. Okul, 20 Şubat 1870'te hizmete açılmış ve öğrenime başlanmıştır. Müdürlüğü, Yanyalı Hoca Tahsin Efendi tarafından yürütülen Dârü'l-fünûn-u Osmani; iki yıl hizmet verebilmiş, Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazam olduğu dönemde nizamnamedeki birçok fikrin tam anlamıyla uygulanamaması sebebiyle, 1871 yılının ortalarında tatil edilmiş 1873'te ise bütünüyle kapatılmıştır (Demirel, 2012: 519; Kırpık vd, 2014:192).

Dârü'l-fünûn-u Sultani:

Üçüncü defa Dârü'l-fünûn açılışı, 1874 senesine rastlar. Galatasaray Mekteb-i Sultanisi adıyla açılan okul, İlm-i Hukuk (hukuk), Ulum-u Fünun-u Riyaziyye ve Tabiyye ve Edebiyat fakültelerinden meydana gelmekteydi. Okulun yöneticiliği görevi Sava Paşa'ya verilmiştir. Okula giriş şartı Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nden mezun olmaktır. Derslere 1874-1875 eğitim yılında başlanmıştır. Türkçe kitap sıkıntısı yaşanmış; dolayısıyla da, kitaplar tercüme edilinceye kadarki sürede eğitimin Türkçe ve Fransızca olarak gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Yönetim kadrosunun ve öğretim üyelerinin çoğunun gayrimüslim olması dikkat çekici bir husustur (Şişman, 1996: 224).

Dârü'l-fünûn-u Şahane:

İstanbul Dârü'l-fünûnu İkinci Abdülhamid'in tahta geçişinin 25. yıl dönümüne rastlayan 15 Ağustos 1900 (18 Rebiülâhir 1318) tarihinde "Dârü'l-fünûn-ı Şahâne" adıyla açılmıştır. Bu yeni kuruluşta üç bölüm (fakülte) mevcuttu. Edebiyat ve Hikmet (Felsefe) şubesi, Ulûm-i Riyâziyye ve Tabîyye (Fünun) şubesi ve Ulûm-i Âliye-i Dîniyye (İlâhiyat) şubesi. Bunun yanında eskiden beri mevcut olan Tıbbiye, Hukuk ve Mülkiye Mektepleri Dârü'l-fünûn sistemi içinde olmadan faaliyetlerini sürdürüyorlardı. İlahiyat fakültesinin öğretim süresi dört, diğer fakültelerin ise; üç yıldır. 1903 yılında okulun fen şubesi, riyaziyye (matematik) ve tabiyye (biyoloji) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. O tarihlerde ayrı bir bina ve idare kurulmasına lüzum görülmemiş; Cağaloğlundaki Mekteb-i Mülkiyenin bir bölümü de bu okul için ayrılarak iki okul ortak müdürlükle yönetilmiştir. 1909 yılında kendi binasına taşınan okul, Vezneciler semtinde Zeynep Hanım Konağında faaliyetine devam edebilmiştir. Yapılan değişikliklerle, öğrenci sayısındaki kısıtlamalar kaldırılmış, verilen eğitim, ücretsiz hale getirilmiştir. Ayrıca, okulun adı Dârü'l-fünûn-u Osmani olarak değiştirilmiş, programları yeniden düzenlenerek okul idaresinin Mülkiye Mektebinden ayrılmasına karar verilmiştir (İhsanoğlu, 1993: 523).

İstanbul Dârü'l-fünûnu (1912):

Dârü'l-fünûnun gelişmesindeki önemli atılımlardan biri 1912 yılında olmuştur. Emrullah Efendinin Maarif Nazırlığı esnasında yeni nizamnameler ve muhtariyet (özerklik) ile ilgili düzenlemeler için ilk adımlar atılmıştır. Bu dönemde çıkarılan 21 Nisan 1912 (Cemaziyü'l-evvel 1330) tarihli "Dârü'l-fünûn Sureti Teşkili ve İdaresine Dair" nizamnamede "Nizamnamenin Esbabı Mucibesi" başlığı altında Dârü'l-fünûn kuruluş amacı şöyle ifade edilmektedir: Dârü'l-fünûnlar, bilim ve bilgilerin yayılması ve gelişmesine çalışan memleketin en büyük bilim müesseseleridir. Dolayısıyla Dârü'l-fünûn'un bilim ve fenlerin yayılması ve gelişmesinde önemli rol oynayan bir kurum olduğu kabul edilmelidir. Yükseköğretimi üstlenen kurumlar olan Dârü'l-fünûnların geliştirilmesi ve devamlılığının sağlanması üzerinde önemle durulmalıdır. Yine bu belgede Dârü'l-fünûnların düzeltilmesi için izlenecek yollar; beş maddede ortaya konulmuştur. Bunlar; ana kurallar ve idari kurallar, öğretim ve öğretim heyeti, sınavlar, kütüphane ve laboratuvar ve emniyet işleridir (Akyüz, 1997: 236-238).

Klasik medreselerden farklı olarak Osmanlı Devleti'nde Tanzimattan itibaren kurulan yeni yüksekokullar İstanbul Dârü'l-fünûn çatısı altında toplanmıştır.² Ayrıca, 21 Nisan 1912 tarihli aynı nizamname ile Dârü'l-fünûn-ı şahâne ve Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Hukuk ve Dârü'l-fünûn-ı Osmaniye adı altında düzenli bir bütün haline getirilmiştir. Bu kuruluş daha öncekilerde olduğu gibi Maarif Vekaletine tam anlamıyla bağımlı bir yapıya sahipti. Bu tarihten kısa bir süre önce 1867'den beri Askeri Tıbbiye'den ayrı olarak Kadırga'da yerleşmiş olan Mülki Tıbbiye, Haydarpaşa'daki muhteşem binadaki Askeri Tıbbiye ile birleşmiş ve bu yapı 1933 yılına hatta çok daha ileriki yıllara kadar değişmeden kalmıştır. Modern anlamda çeşitli alanlarda akademik araştırmaların yapılmasının sağlanması amacıyla 1915 yılında Dârü'lmesâî adlı "araştırma enstitüleri" açılmış, bunlar için kütüphaneler ve laboratuvarlar kurulmuştur. "1914'te hazırlanan Islâh-ı Medâris Nizamnamesi ile medreselerdeki eğitimin iyileştirilmesi hedeflenmiş İstanbul'daki bütün medreseler Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye adıyla tek bir medrese haline getirilmiştir. Darü'l-fünûn'u Ulûm-i Âliye-i Dîniyye şubesi de kapıtılarak öğrencileri Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye'ye devredilmiştir. Ayrıca "Âli Mektebler" başlığı altındaki Mühendis Mekteb-i Âlisi, Orman Mekteb-i Âlisi, Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi, Baytar Mektebi Âlisi gibi yüksek okullar aslında gerçek anlamda önemli akademik kuruluşlar olmalarına rağmen Maarif Vekaleti ile konuyla ilgili diğer bakanlıklara bağlı olarak uzun süre ayrı ayrı varlıklarını sürdürmüşlerdir (Akyüz, 1997: 236-238). Büyük kütüphaneler ve laboratuvarlar kurulmaya başlanmıştır. Sınıf usulü terk edilmiş, sömestr usulü benimsenmiştir. Zeynep Hanım Konağı'nın yeterli olmaması üzerine, Yerebatan'da kimya, Feyzullah Efendi Konağı'nda jeoloji, İbrahim Paşa Konağı'nda doğu dilleri ve Saffet Paşa Konağı'nda coğrafya enstitüleri tesis edilmiştir (İhsanoğlu, 1993: 524).

² 1913-1914 ders yılı itibariyle yükseköğretim kurumu olarak Dârü'l-fünûnun on yedi şubesi bulunmaktadır. Bunlar: Dârülfünûn Ulûm-ı Şeriyye Şubesi, Dârülfünûn Ulûm-ı Edebiyye Şubesi, Dârülfünûn Ulûm-ı Tabîiyye Şubesi, Dârülfünûn Ulûm-ı Riyâziyyat Şubesi, Dârülfünûn Ulûm-ı Hukuk Şubesi, Tıp Fakültesi, Konya Hukuk Mektebi, Beyrut Hukuk Mektebi, Bağdad Hukuk Mektebi, Eczacı Mektebi, Dişçi Mektebi, Şam Tıbbiyesi, Mekteb-i Mülkiye, Dârülmuallimîn-i Âliye, Dârülmuallimât-ı Âliye, Sanâyi-i Nefîse Mektebi Resim Şubesi, Sanâyi-i Nefîse Mektebi Mimari Şubesi, Sanâyi-i Nefîse Mektebi Hakk (oyma) Şubesi, Sanâyi-i Nefîse Mektebi Heykeltıraş Şubesi, Ticaret Mekteb-i Âlisi (Demirel, 2012:527).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında bütün zorluklara rağmen dârü'l-fünûn açık tutulmuştur. Hatta Birinci Dünya Savaşı sırasında, edebiyat, fen ve hukuk fakülteleri için Almanya'dan, Avusturya-Macaristan'dan davet edilen profesörler ile eğitim kadrosu güçlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşının ardından hazırlanan yönetmelikle, dârü'l-fünûnun idaresi, her yıl seçilen bir eminin (rektör) başkanlığında, fakülte temsilcilerinden meydana gelen bir divan (senato) tarafından gerçekleştirileceği karara bağlanmıştır (İhsanoğlu ve Ayduz, 2002: 1589). Millî Kurtuluş Savaşı yılları ise dârü'l-fünûn için çok daha çetin geçmiştir. Savaş sebebiyle yabancı öğretim elemanlarının neredeyse tamamı Türkiye'den ayrılmışlardır. Erkek öğrencilerin büyük bir bölümü cephelere koşmuştur. 11 Teşrinievvel 1335 (11 Ekim 1919) tarihli bir nizamname ile "fakülte" (Düstûr, İkinci tertip, XI, 401-409) adı "medrese" şeklinde değiştirilmiştir. Dârü'l-fünûnun bazı fakülteleri tahsisat yokluğundan kiraladıkları binalardan çıkmak zorunda kalmışlar ve diğer fakültelerle öğretim hizmetleri birleştirilmiştir. 9 Eylül 1922' den Büyük Taarruz'dan zaferinden sonra silah altındaki darü'l-fünûnlu gençler döndükleri için yer sıkıntısı baş göstermiştir (Arslan, 1995:15).

Cumhuriyet Dönemine Geçiş Sürecinde Yükseköğretim Sistemi ve Yaşanan Gelişmeler

Lozan Antlaşmasından sonra İngilizlerin boşalttığı kapı kitabesinde "Daire-i Umûr-ı Askeriye" yazan Harbiye Nezâreti binası (bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Rektörlük binası) dârülfünuna tahsis edilerek yer darlığı çözülmüştür. 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren 430 Sayılı Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile medreseler kapatılmış ve yerine yeniden İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisinin çıkardığı 1 Nisan 1924'teki 493 Sayılı Kanun ile Dârü'l-fünûn'un yapısı yeniden düzenlemiş; tüzel kişiliğe ve bilimsel özerkliğe sahip katma bütçe ile idare edilen bir kurum haline getirilmiştir. Yeni Türkiye devletinin moderleşme ve gelişme çabalarında kilit rol oynaması beklenen Dârü'l-fünûndan cumhuriyetin ilk on yılında hükümetin yeterli destek alamadığı, bunda da eski zihniyetin bütünüyle değişmemesinin rol oynadığı fikri ileri gelen yöneticilerde belirmeye başlamıştır (Akyüz, 1997:285). Kamuoyundaki bu tür tartışmalar devam ederken M. Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce hükümete verilen yetkiye dayanarak 1931 yılında Cenevre Üniversitesi pedagoji profesörlerinden Albert Malche'yi dârü'l-fünûnun yeniden düzenlenmesi hakkında bir rapor hazırlaması maksadıyla Türkiye'ye davet etmiştir. Atatürk'ün Dârü'l-fünûn reformu ile modern anlamda bir üniversite yapısı ve kültürünü tesis etmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu düşünceden hareketle Malche, incelemeleri sonunda dârü'l-fünûnunda yapılması icap eden yenilikleri içeren bir rapor hazırlayarak 29 Mayıs 1932'de hükümete sunmuştur (İhsanoğlu. 1993: 525) Atatürk, raporu incelemiş ve kendi düşüncelerini metnin sayfa kenarlarına not etmiştir. Rapordaki bazı maddeler şöyledir:

"İstanbul Dârü'l-fünûnu lağvolunmuştur; yerine İstanbul Üniversitesi tesis olunacaktır.

- Bunun tesisine Maarif vekaleti memurdur.

- Talebe, İngilizce-Almanca- İtalyanca veya Fransızca gibi ekalli bir ecnebi lisan bilmelidir. (okuyup anlamak)

- Dârü'l-fünûnun en büyük zaafı mülahaza ve araştırmaya sevkeder tarzda tedris yok. Ansiklopedik malumat veriliyor.

- İstanbul Dârü'l-fünûnu -kendisini şuurlu bir şekilde- muayyen bir noktaya sevk eden, ilmî ve fikrî bir hızdan nasibedar değildir. Birkaç sene için teveccüh olunacak istikameti vekalet tespit etmeli. Fakülte reislerinin müşterek ve devamlı çalışmaları (Emin tarafından) temin olunmalı (Gürüz, 2003: 298-299)".

Atatürk'ün kaleme aldığı bu notlar, bugün Türk üniversite yapısında bile halen çözülmeye çalışılan akademik özgürlük, akademik ilerlemenin ölçütleri, çeşitli disiplinler için ortak müfredatlar, laboratuvar ve kütüphanelerin eğitim hayatındaki göz ardı edilemez fonksiyonunu ortaya koyması bakımından ciddi önem arz etmektedir. Osmanlı Devletinden miras kalan Darü'l-fünun 18 Kasım 1933 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan 2263 Sayılı Kanun ile kapatılmış yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bu kanuna göre, rektörün, Milli Eğitim Bakanının önerisi üzerine üçlü kararname ile, profesörlerin ise, Fakülte Kurulu'nun tespit ettiği üç aday arasından Milli Eğitim Bakanlığı'nın kararıyla atanacağı belirtilmiştir. Dârülfünun kadrosundan toplam olarak altmış bir öğretim elemanı yeni üniversite kadrosuna alınırken M. Fuad Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Şekip Tunç, Ö. Ferit Kam, Ahmed Refik Altınay gibi birkısımlı Avrupa'da öğrenim görmüş veya ihtisas yapmış, milletlerarası bilimsel kuruluşlara üye olmuş, ödüller kazanmış, bilimsel eserleriyle dünyada ve Türkiye'de tanınan seksen iki öğretim üyesi dışarıda bırakılmıştır. Daha sonra bu karar düzeltilmiş ve sözü geçen öğretim üyelerinden bir kısım üniversiteye dönmüş ise de bürokratik yetkilerin kötüye kullanılması doğru ve uygun olmamıştır (Arslan, 1995: 378).

Cumhuriyetin ilk yıllarında başkent Ankara'da 1946 yılında daha sonra Ankara Üniversitesinin çatısı altında toplanacak olan Hukuk (1925), Ziraat (1930), Dil ve Tarih-Coğrafya (1937), Fen (1943) ve Tıp Fakültesi (1945) gibi, birçok bağımsız okul ve fakülte kurulmuştur. Sözü geçen fakültelerin her birinde Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesi için ihtiyaç duyduğu dünyadaki emsalleriyle yarışabilecek bilimsel anlamda eğitilmiş kadroları yetiştirmeyi hedeflemiştir. Örneğin Atatürk'ün isteği ile 14 Haziran 1935 tarih ve 2795 Sayılı Kanun ile Ankara'da kurulan ve 6 Ocak 1936 tarihinde Afet İnan'ın verdiği ilk ders ile öğrenime başlayan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yardımcı bilimsel disiplinler ile birlikte milli dil, tarih ve coğrafya konularında araştırmacı ve eğitimcileri mezun ederek Türk milletine ilmî anlamda millî bilincini öğretip milletleşme sürecini içselleştirmeyi ve hızlandırmayı amaçlanmıştır (Çiğ, 2016: 27-43).

Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte 4936 Sayılı Kanun çıkarılarak, üniversitelere "muhtariyet" verilmiştir. Söz konusu kanunla getirilen bir diğer düzenleme de rektör ve dekanların seçimle işbaşına gelmeleri ilkesi benimsenmiştir (Kırpık, vd. 2014:270). Kıta Avrupası Sitemini benimsemiş olan Türk Üniversitelerinde, 1950 yılında Demokrat Parti iktidara gelmesiyle büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Serbest ekonomik düzen fikrini savunan Demokrat Parti Hükümeti, büyüyen ekonomik modelde insangücü ihtiyacının artacağını bunun ise Amerikan modeli üniversite eğitimi ile gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Türkiye genelinde yeni üniversiteler kurulmuş, üniversite eğitimi ülke geneline yayılmıştır (Albayrak, 2004: 383). Bu dönemde kurulan üniversiteler ve kuruluş tarihleri şöyle sıralanabilir:

Karadeniz Teknik Üniversitesi (Trabzon) -1955

Ege Üniversitesi (İzmir)- 1955

Ortadoğu Teknik Üniversitesi (Ankara) -1956

Atatürk Üniversitesi (Erzurum) -1957

Bu gelişmeleri, 1959 yılında kurulan İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi izlemiş; daha sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisi ile Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi hizmete açılmıştır. Ticari ve sanayi faaliyetleri Ankara- İstanbul- İzmir gibi üç büyük şehirden tüm Türkiye geneline yayılması, 1973-1981 döneminde tüm büyük kentlerde üniversitelerin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Yükseköğretim sisteminde yaşanan hızlı gelişmeler ve üniversite eğitime yönelik talepteki artış; sistemin sınavlarını hazırlayacak, düzenleyecek ve yönetecek bir kurumun varlığını gerektirmiştir. Bu amaçla da 1974 yılında *Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM)* kurulmuştur.

12 Eylül 1981 yılında gerçekleştirilen askeri ihtilalden sonra 4.11.1981 tarihinde 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile yükseköğretim kurumları köklü bir şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Türkiye üniversiteleri için en üst dereceli kurul olarak Yükseköğretim Kurulu ve Üniversitelerarası Kurul teşkil edilmiştir. Lise öğretiminden sonraki ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora eğitimi ve tıp ve sağlık bilimleri ile sanatta yeterlik öğretiminde yasa, yönetmelik ve yönergelerle düzenlemelere gidilmiştir. Devlet akademileri yeni üniversiteler oluşturmak amacıyla birleştirilmiş, tüm meslek yüksekokulları ve konservatuvarlar üniversitelere bağlanmış, öğretmen okulları çeşitli üniversitelerin bünyesine dahil edilerek eğitim fakültesi statüsü kazandırılmıştır.

Yükseköğretimde devlet üniversitelerinin yanı sıra vakıf üniversitesi olarak ilk defa 12 Ekim 1984 tarihinde "Bilkent" kurulmuştur. Konuyla ilgili olarak Anayasa Mahkemesine iki kez dava açılmış, ancak Mahkeme davayı reddetmiş ve bu tür üniversitelerin kurulması gerektiğine hükmetmiştir. Bilkentten sonra 1992 yılında 3285 Sayılı Kanunla Koç Üniversitesi ve Kadir Has Üniversiteleri hizmete girmiştir. Vakıf üniversiteleri olarak da bilinen özel üniversitelerin sayısı 2008'den sonra bir hayli artmıştır. Vakıf üniversitelerimizin, devlet üniversitelerimizdeki başarılı öğretim elemanlarını yüksek ücretlerle kadrolarına katarak "devlet üniversitelerimizde öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısının artmasına neden olma" açısından bir tartışma başlatmışlardır. Ancak akademik çevrelerde özel vakıf üniversitelerinin pek çoğunun ticari çıkarlarını bilimsel çalışma ve akademik eğitimin önünde tuttukları inancı yaygındır. Öğretim elemanı yetiştirme konusunda da Türk yükseköğretimine katkısı yok denecek kadar azdır. Ayrıca devlet üniversitelerimizdeki başarılı öğretim elemanlarının özel üniversitelere geçmeleriyle devlet üniversitelerimizin Uluslararası Bilimsel Atıf Endekslerindeki yayın açısından olumsuz etkileyebileceği" tartışma konusu olmuşsa da uygulamada vakıf üniversiteleri devlet üniversitelerimizin gerisinde kalmıştır (Bkz. Ulakbim).

Türk Yükseköğretiminin Tarihi Sürecinde Bilimsel Zihniyet Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme:

Türk yükseköğretim kurumları, tarihi perspektifte ele alındığında, medreselerle başlayan bir yapı ortaya çıkar. Devrine göre dünyadaki emsalleri arasında bilimsel zihniyet bakımından, Türkistan medreselerinde yetişmiş Farabi, İbn-i Sina, Harezmi, El-

Biruni, İbni Türk, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacib, Ali Şir Nevayi, Mevlana gibi büyük düşünür ve ediplerin saygın bir yeri olduğunu belirtmekte yarar vardır. Ancak, Türk-İslam dünyasında XVI. yüzyıldan sonra medreselerde pozitif bilimlerden giderek uzaklaşmış eğitim dinî bilgilerin tekrarını sürdüren bir nitelik kazanmıştır. Öte yandan, Batıda, beşeri ve tabiî bilimlerde kaydedilen gelişmeler, Osmanlı Devleti döneminde kurulan XVI. yüzyıldan itibaren medresede yetişmiş bazı kesimlerce benimsenmemiş, din dışı kabul edilerek, bu zümrelerce bilimsel gelişme, âdetâ duraksatılmıştır. Bu durum Türkistan medreseleri için de söz konusudur. Örnek olarak “1587’de Buhara Medresesinde yapılan “şeyhü’l-ulema”lık (rektörlük) seçimine iki müderris aday olmuş ve diğer müderrislerin önünde yapacakları işleri tartışmışlardır. Bunlardan ilki, geleneksel olarak okutulmakta olan aklî(fen) bilimlerinin devam edeceğini savunan Buharalı müderris Sadreddin; diğeri ise aklî(fen) bilimlerinin kaldırılmasından yana olan İranlı müderris Şinasi’dir. Gizli oyla yapılan seçimi Şinasi kazanmış aklî(fen) bilimlerinin okutulması fiilen durdurulmuş ve zamanla diğer medreselerde de bu uygulama yaygınlaştırılmıştır(Gürüz, 2003: 295). Akli ve düşünmeyi öteleyen kutsal din bilgilerinin ve değerlerinin sanki bilimsel çalışmaları reddediyormuş gibi evreni ve oluşları dinî olarak düşünülen geleneksel düşünce kalıpları ve bilgilerle açıklama çalışmak zihniyet olarak Türk-İslam dünyasının belli yüzyıllarda bilimsel ve teknolojik anlamda mesafe alamamasına sebep olmuştur.

Medreselerdeki kolaycılığa kaçış ve bozulmaya karşı bir kısım aydınların yerinde ikazları dikkat çekicidir. Örneğin, 1631 yılında Koçi Bey tarafından Sultan IV. Murad’a verilen layihada “Osmanlı Devletinde medreselerde eski kanunun bozulduğunu, ilimden gayri her türlü fitne ve fesadın kaynağı olduğu, müderrisliğin ise ilim ile değil, rüşvet, hatır ve gönül ile elde edildiği” kaydedilmiştir (Danışman, 1997: 21-22). Bu sebeplerden ötürü Osmanlı Devletinde III. Mehmed döneminden itibaren gözlem, araştırma ve deneye dayalı bilim önemsenmemiş ve genellikle ihmal edilmiştir. Yine, XIX. yüzyılda kurulmuş olan Dârü’l-fünûn, medrese kökenli ulema sınıfının tepkisini çekmiş; uzun süre hizmet verememiştir. Dârü’l-fünûn kurma girişimlerine “medrese kıtlığı mı var” denilerek karşı çıkmış; Dârü’l-fünûn binaları yakılarak modern eğitimin yapılması engellenmeye çalışılmıştır.

Bürokratik işleyişte ve siyasi kadrolarda yer alan yönetici sınıf, herkesin kendileri gibi düşünmesini ve itaat etmesini sağlamak amacıyla, farklı fikri olanları veya eleştirde bulunanları zaman zaman devlet görevinden uzaklaştırma stratejisi izlemiştir. Dârü’l-fünûn öğretim elemanlarından Hoca Tahsin Efendi’nin canlıların havasız yaşayamayacağını deneyle ortaya koyduğunda, görevine son verilmesi, bu duruma verilebilecek ilginç bir örnektir (Korkut, 2001: 15). Ne yazık ki, ülkemizde her dönemde bürokrasisinin bu zaafını görmemek mümkün değildir. Yükseköğretimin yönetim kadroları, siyaset kurumunun etkisinden kurtulamamaktadır. Üniversitelerde, akademik kadrolara atanma esasları ve liyakat ilkeleri göz ardı edilerek, siyasi kamplaşma ve kadrolaşma bilimsel araştırmalarda gelişmeyi engellemektedir. Akademik özgürlük, yerini korku ve ataletle bırakmakta, bu durum, verilen eğitim kalitesini düşürerek, üniversitelerin yaygın öğretim kurumları seviyesine indirgenmesine yol açmaktadır. Maddi imkânsızlıklar, sorunların çözümüne yönelik uygun politikaların seçilmemesiyle birleştiğinde, Türk yükseköğretimi bir sorun yumağı haline gelmektedir.

Son yıllarda üniversite sayımız 220 aşmıştır. En iyi 1000 üniversite

sıralamasında sadece yedi Türk üniversitesinin bulunması, Türkiye’de bilimsel bilgiye ve bilimsel bilginin üretileceği kurumlar olan üniversitelere verilen önemin azlığını ispatlar niteliktedir. Ayrıca, lisansüstü eğitim alanında yaşanan sorunlar da küçümsenemeyecek derecededir (Karakütük, 2002: 65-75). Bugün, Türkiye’de yaşanan askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal, sınai pek çok sorunun altında yükseköğretimin ve dolayısıyla da bilimsel bilgi üretiminin gerektiği kadar üzerinde durulmaması yatmaktadır. Gerek dış politikada, gerek küresel ekonomik pazarlarda, gerekse askeri alanda başarılı olmak için; Türkiye, eğitim alanında, çağın gereklerine uygun Türk toplumunun özelliklerini de dikkate alarak reformlar yapmalıdır.

Millet ve milletin teşkilatlanmış biçimi olan devlete büyük önem veren Türkler, yaşayış tarzlarını, kültürlerini, inanç ve gelenekleri ile dillerini kuşaktan kuşağa aktarmayı başarmalarında her seviyedeki eğitime önem vermişlerdir. İlk Müslüman Türk Devletlerinde bile medreseler kurarak toplumun eğitim ihtiyacını karşılamayı amaçlamışlardır. Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükselme yıllarında yükseköğrenim kendi doğal mecrasında gelişirken; XVI. yüzyıldan itibaren sistemde bozulmalar belirmiş ve çözülme süreci başgöstermiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında batıda yaşanan fikri dönüşüm Osmanlı Devletini de etkilemiş, diğer pek çok alanda olduğu gibi eğitim kurumlarının teşekkülünde Batı modeli taklit edilmiştir. Ancak, toplumun ihtiyaçları ve kendine özgü dokusundaki farklılıklar sistemin zaman zaman tıkanmasına ve Cumhuriyet dönemiyle birlikte tasfiyesine neden olmuştur.

Cumhuriyet döneminde M. Kemal Atatürk tarafından yapılan inkılaplar arasında yer alan eğitim sistemindeki köklü değişiklikler, Türk Eğitim Tarihindeki dönüm noktalarından en önemlileri arasında sayılmaktadır. Atatürk’ün devlet anlayışı çerçevesinde kurulan yeni Türkiye Cumhuriyetinin, milli dil, tarih ve coğrafya ilkesi üzerinde temellendirilmesi hedeflenmiştir. Ancak, Atatürk’ün ölümünü takip eden yıllarda, Türkiye’de, gelişmiş ülkelerle rekabet edebilir bir bilim ve teknoloji tabanının teşekkül ettiğini söylemek mümkün değildir. Türkiye’nin henüz, bilimsel çalışmalara dayanarak teknolojiye dönüşen stratejik marka sayısının gelişmiş ülkelerle yarışabilecek ölçüde olduğunu söylemek güçtür. Günümüzde üniversitelerimizin olumlu ve olumsuz yönleri, imkânsızlıkları ve başarıları dikkate alındığında dünyada “en iyi” ve “en çok bilinen”, adını duyurmuş üniversitelere sahip olabilmemiz için, gerçekleştirmemiz gereken pek çok yeniliğin olduğu, sorunların çözümünde yeni yollar ve stratejiler izlememiz gerektiği açıktır.

KAYNAKLAR

AKYÜZ, Yahya. (1997), *Türk Eğitim Tarihi (Genişletilmiş 6. Baskı)*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları: No:1.

-----, (2002) “Türkiye’de Çağdaş Manada Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu”, *Türkler XV*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 15-25.

ALBAYRAK, Mustafa, (2014), *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yayınları.

ARAT, Reşid Rahmeti, (1974), *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig II*, Çeviri, 2. basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. s. VII-IX

ARIOĞLU, E., GİRGIN, C. (2002) 1974–2001 Döneminde ülkemizdeki bilimsel yayın performansının kısa değerlendirilmesi, **Bilim ve Ütopya Dergisi**,

ARSLAN, Ali, (1995), *Darülfünun'dan Üniversite'ye*, İstanbul: Kitabevi Yayını.

AYDIN, İbrahim Hakkı, (2002), "Büyük Türk Düşünürü Farabi" **Türkler**

Ansiklopedisi, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 999-1012.

BALTACI, Cahit, (2002), "Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretim" **Türkler XI**, Ankara: **Yeni Türkiye Yayınları**, 830-873

BİLGE, Zeynep Gökçe Akgür, (2014), "Fransız Dili Toplumsal Tarihi Üzerine", **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**2014-1 (Ocak-Haziran), s.19-40

BOLAY, Mehmet Naci, (1988), **İbni Sina**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÇEVİK, Mümin, (2016), Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları. 275.

ÇİĞ, Bekir, (2016), "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İnalıcık" **OTAM**, 40 /Güz 2016, 27-43

DEMİRAL, Fatih, (2010), "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi" **Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Bursa: 25 (2), 2012, 507-530

ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2016), **Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları**, İstanbul, Dergâh Yayınları

ESİN, Emel, (1990), "Farabi'nin Vatanında İki Kültür Merkezi Kengü Tarban(D) ve Sayram" **Uluslararası İbni Türk, Harezmî, Fârâbî, Beyrunî ve İbni Sînâ Sempozyumu** (Ankara, 9-12 Eylül 1990), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

GÜLER, Ali. (1994). **Türkiye'de Üniversite Reformları**, Ankara: Adım Yayınları, No: 34.

GÜRÜZ, Kemal. (2003). **Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim** (Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri), Ankara: ÖSYM Yayınları: 4.

HIZLI, Mefail, "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese" **Türkler XI**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, XI (791-810).

HUNKAN, Ömer Soner, (2011), **Türk Hakanlığı (Karahanlılar)**, 3. bs. İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, (1993), "Dârülfünun Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyılda Kurulan Yüksek Öğretim Müessesesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, VIII(521-525).

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, KAÇAR, Musafa, (2002), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Bilim Geleneğinin Tarihçesi" **Türkler XI**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, XI (277-305).

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, AYDÜZ, Salim, (2002), "Yenileşme Döneminde Osmanlı

Bilim ve Eğitimi” **Türkler XIV**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, XIV (1574-1601).

KAHYA, Esin, (2002), “Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar” **Türkler VII**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 820-851

KARAKÜTÜK, Kasım (2002) "Lisansüstü Öğretimin Sorunları", **Eğitim Araştırmaları, Sayı:7**, s. 65-75

KIRPIK, Güray, ÜNAL, Uğur, IŞIK, Hasan, DEMİRTAŞ, Bahattin, TOKDEMİR, Muhammet Ahmet, AKYOL, Hasan, BIRBUDAK Toğay Seçkin, (2014), **Türk Eğitim Tarihi** (İkinci Basım), Ankara: Otorite Yayınları, Sosyal Bilimler Serisi.

KOÇİBEY RİSALESİ, (1997), (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

KORKUT, Hüseyin. (2001). **Sorgulanan Yükseköğretim** Ankara: Nobel Yayınları, Yayın No: 237

KÖYMEN, Mehmet Altay, (1992), **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı III**, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

LORCH, Richard, (1990), “Beyrûnî'nin Kavun Biçimindeki Usturlabı” (Çeviren: Esin Kâhya), **Uluslararası İbni Türk, Harezmi, Fârâbî, Beyrunî ve İbni Sînâ Sempozyumu** (Ankara, 9-12 Eylül 1990), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 303-309.

ÖZTÜRK, Cemil, (1998), **Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi ss. 150-154.

RONAN, C. A.(2003) **Bilim Tarihi (Dünya Kültürlerinde Bilimin tarihi ve Gelişmesi)** 2. Basım, Ankara: TÜBİTAK Yayınları, Akademik Dizi:1.

SAIDAN, A. S., (1990), “Muhammed İbn Mûsâ El-Hârezmî'nin Cebiri ve Aritmetiği (Çeviren: Melek Dosay)”, **Uluslararası İbni Türk, Harezmi, Fârâbî, Beyrunî ve İbni Sînâ Sempozyumu** (Ankara, 9-12 Eylül 1990), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 309-317.

SAYILI, Aydın (1990), “Bilimin Tarihsel Gelişmesine Türklerin Katkıları”, **Uluslararası İbni Türk, Harezmi, Fârâbî, Beyrunî ve İbni Sînâ Sempozyumu** (Ankara, 9-12 Eylül 1990), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ŞİŞMAN, Adnan, (1996), “Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, XIII(323-326).

TEKİN, Şinasi (1976), **Uygurca Metinler: Maytrisimit Burkancılarının Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram** (Burkancılığın Vaibhaşika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.

UNAN, Fahri, “Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlmi Verim” **Türkler 11**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 811-829

UNAT, Faik Reşit, (1964), **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

UNAT, Yavuz, (2002), “Tâkiyyüddîn ve İstanbul Gözlemevi (Rasathanesi)”, **Türkler 11**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 277–288

-----, (2003), "Takîyüddîn el-Râsid'in Gözlemleriyle İstanbul Semalarında Zaman", *P-Sanat, Kültür, Antika Dergisi*, Zaman ve Sanat, İstanbul :Kış 2003 (28):80–97.

ÜNVER, A. Süheyl, (1955), **İbni Sina Hayatı ve Eserleri Hakkında Çalışmalar**. İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası.